

# 1876 ANAYASASI VEYA MONARŞİK MODERNLEŞME DÖNEMİ (1876-1908)<sup>1</sup>

Doç. Dr. H. Tahsin Fendoğlu<sup>2</sup>

“Ey oğul, şunu unutma! İnsanı yaşat ki, Devlet yaşasın.”  
Şeyh Edebalı.

## I. GENEL OLARAK:

Doğunun kültür ve uygarlığını, kendi uygarlığı ile karşılaştırıp yoğuran Batı, Doğuyu anlamış, algılamış ve özümseme yaparak, **Rönesans** (Renaissance) ve Reform denilen “Ortaçağ ile Yeniçağ arasındaki geçiş dönemi”ni yaşamıştır. Oysa Doğu, aydınlanma sonrasında ticari-endüstriyel ve diğer devrimleri yapan Batıyı plansız ve systemsiz bir şekilde algılamış ama iyice anladığını sanmıştır. Doğunun en önemli kalesi sayılan Osmanlı’nın moderniteyi tam anlamıyla kavradığı söylenebilir mi? Doğu, Batıyı anlama, algılama, tanıma ve sindirme süreçlerini yaşamak yerine ya yüzeysel bir taklit veya geçmişe nostalji sürecini yaşamış, sarkaç, bu iki nokta arasında gidip-gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde modernite, üç döneme ayrılabilir; İlk devir *serbest modernite dönemidir ki*, Lale devrinin başlangıç tarihi olan 1718 ile Tanzimatın ilan edildiği 1789 yılı arasındaki 71 yıllık zaman dilimidir. **İkinci devir** 19 yıllık *geçiş* dönemi olup, 1789-1808 arasını kapsar. **Üçüncü devir**, zorunlu modernite dönemidir ki, II. Mahmut’un (1784-1839/1198-1255. Yön. 1808-1839) tahta çıktığı 1808 ile Cumhuriyetin ilan edildiği 1920 senesi arasındaki 112 yıllık dönemdir. Bu bölüm, 112 yıllık üçüncü dönem içerisinde sadece 34 yılı kapsamaktadır. 1876 Anayasasını sivil ve askeri bürokratlar can ve mal güvenlikleri için; eşraf, ayan ve beyler, özellikle mülkiyetlerinin meşrulaştırılması için; gayrimüslim tüccarlar ve Batı ise kendi yararları için *tam liberalizmi* gerçekleştirmek amacıyla istiyorlardı. Halkın bu konuda yeri yoktu, maçı izleyen seyirci gibiydi. Bu nedenle 1876 Parlamentosu, iğretidir, ithaldir, çünkü kaynağında halk egemenliği yoktur, toplumsal gelişme de yeterli değildir.

1876 yılında Osmanlı’da çöküntüyü önlemek için bakanların (vüzera) Meclise sorumlu olacakları bir sistem kurulmak istendi; **azınlıklar ve dış destekçileri** ancak böyle

<sup>1</sup> Bu makale yayımlanmıştır; **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Editörler: H. Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, 2002, C. XIV, ss. 739-750. <sup>2</sup> Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi.

durdurulabilirdi<sup>3</sup>. Yürürlüğe giren 1876 Anayasası gereğince **19 Mart 1877** de ilk Osmanlı Parlamentosu (Hey'et-i Mebusan olan 120 milletvekili, Hey'et-i Ayan (Senator) denilen, 25 kişi ile) bu nedenle toplandı.

## II. BATIDA ANAYASACILIK HAREKETLERİ VE OSMANLI ANAYASACILIĞI:

1876 tarihli Kanuni Esasi'nin hazırlanması ve ilanı, bir rastlantı değildir. Monarşiden Anayasal düzene geçiş önemli bir dönüşüm olup, çok uluslu ve zor durumdaki Osmanlı İmparatorluğu için bir açılmıdır. Her ülkede devrimleri dar bir grubun başardığı gibi, Osmanlı'da da Cumhuriyette de bu böyle olmuştur. Kuşkusuz ki Anayasa her şeyi çözmez ama yine de 1876 Anayasası bir umut olarak karşılanmıştır.

Belirli bir alt yapının sonucu olarak Batı, XIX. Yüzyıl içerisinde gelişiminin alt yapısını tamamlamış olarak dünya sahnesinde bulunuyordu. Önce kodifikasyon ardından Anayasa yapımı, birey haklarının güvence altına alınmasını hedefliyordu. Kuşkusuz ki, anayasalı devlet ile anayasal devlet birbirinden farklıdır. Anayasal devlet, hakları güvence altına almakla diğerinden ayrılır. Anayasacılık, kısaca sınırlı hükümet veya sınırlı devlet demektir. Anayasada iki tür sınır olabilir; birincisi, devlet iktidarı sınırlanmalıdır; diğeri, devlet politikası Anayasada gösterilmelidir. Bu nedenle Anayasalar, gerçek (garantiste, normatif) ve nominal (semantik, sahte) diye ikiye ayrılırlar. Sahte anayasalar, halka dayanmayan ve siyasal iktidarı sınırlamayan anayasalardır. Anayasa mühendisliğinin özü, yasama ile yürütme arasındaki ilişkilerin iyi düzenlenmesidir. Anayasacılık, gubernaculum (hükümetin etkinliği) ile juristicio (iktidarın denetlenmesi)dir. Kuvvetler ayrılığının amacı da iktidarın sınırlanmasıdır<sup>4</sup>.

Batı tipi Anayasacılığın iki temel ilkesi vardır; devletin çatısını belirlemek ve bireyin özgürlüğünü ve temel haklarını korumaktır. Günümüz anayasa hukukunun en az üç konusu olduğu söylenebilir veya Anayasa hukukunda üç dönemden sözedilebilir; İlk dönem, anayasanın hukuku (normatif anayasa hukuku; normlar sistemini inceler, droit constitutionnel normatif). İkinci dönem siyaset biliminin de katkısının olduğu dönemdir (kurumsal anayasal hukuku; kurumlardan bahseder, droit constitutionnel institutionnel). Üçüncü dönem ise anayasa yargısının (Anayasa Mahkemelerinin) kurulduğu 1960 sonrasıdır (özgürlükler anayasa hukuku; maddi anayasa hukuku veya hak ve özgürlüklerin anayasa hukuku; temel

<sup>3</sup> Yücekök, **Parlamentonun Evrimi** s. 75.

<sup>4</sup> Turhan, **Anayasal Devlet**, s. 7-9, 20.

hak ve özgürlüklerin tanınması ve korunmasını konu alır, droit constitutionnel substantiel).<sup>5</sup> Yeni demokrasi anlayışında yasa, sadece seçilenlerin iradesinde değil, yorumu ve empozesi ile anayasa mahkemelerinde bulunduğu gibi bireyler bir sonraki seçime kadar anayasa mahkemesine (Türkiye’de dolaylı) başvurarak anayasal zorlama araçlarını kullanabilmektedirler. İşte bu yeni anlayışa sürekli demokrasi (genişletilmiş demokrasi veya anayasal demokrasi) denilmektedir. “Anayasal demokrasi” kavramına göre, “hukuk devleti” kavramının daha geniş olduğu belirtilebilir.<sup>6</sup> XIX. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa’da anayasal bir gelişme vardı; koyu mutlakiyetçi Prusya 1850 yılında anayasa kabul etmek zorunda kalmıştı. Hollanda, İsviçre ve Danimarka bu yıllarda liberal anayasalar benimsediler. İngiltere ise, seçim ve işçi hakları konusunda yeni gelişmeler sağladı.

Osmanlının reform asrı olan XIX. yüzyıl içerisinde 1876 Anayasası, Osmanlının değişimi hatta devrimi sayılabilmektedir. Bu değişimle ülkeye, Meşrutiyet rejimi gelmiş olup, Meşrutiyet, Padişaha karşı değil Babıalının despotizmine karşı doğmuştur. Abdülmecit ve Abdülaziz dönemlerinin özelliği, hükümdarın kişisel diktatörlüğünden çok, sadrazam ve ekibinin aydın dikta dönemi olmasıdır.<sup>7</sup> I. Meşrutiyete ihtilalle değil, bir grubun hareketi ile geçildi. I. Meşrutiyet, haris bürokrasinin darbesi olarak nitelendirilemez; I. Meşrutiyet, Devletin devlet içerisinde gerçekleştirdiği bir dönüşümdür.

Parlamento bir siyasi üst yapı kurumudur. Parlamenter bir demokrasinin olabilmesi için üç koşul aranır; **birincisi**, mutlakiyetçi monarşinin sınırlandırılması gerekir. **İkincisi**, toprak soylularının ticari tarıma dönmüş olmaları koşuludur. **Üçüncüsü**, tarım burjuvazisinin, kentlerdeki burjuva ile ilişkiye girmiş olmaları aranır.<sup>8</sup> Siyaset “çatışma”nın ortaya çıktığı anda başlar, çatışma yoksa siyaset te yoktur. Osmanlıda burjuvazi sınıfı var olmadığı gibi, çatışmacı sınıflar da oluşmadığı için Parlamenter demokrasinin gerçekleştiği söylenemez.

<sup>5</sup> Çağlar, Bakır, “Anayasanın Hukuku ve Anayasanın Yargıcı Yenilenen Anayasa Kavramı Üzerine **Düğünceler**”, Anayasa Yargısı, C. 8, Ank. 1991, ss. 13-62, s. 13, dn. 1. Özgürlükler ve Anayasa ilişkisi için bk. Fendoğlu, H. Tahsin, “**Özgürlükçü Anayasa Üzerine**”, Prof. Dr. Faruk Erem Armağanı, Yayınlayan: Türkiye Barolar Birliği, Türkiye Barolar Birliği Yayını No. 8, Ankara 1999, ss. 245-275. <sup>6</sup> Detay için bk. Bakır Çağlar, “**Hukuk’la Kavranan Demokrasi Ya Da Anayasal Demokrasi**”, Anayasa Yargısı, 31. Yıl, Ank. 1993, ss. 233-249; Giovanni Sartori: **The Theory of Democracy Revisited**, s. 16-23; **Kaboğlu**, “**Kelsen Modeli Sınırlarında Demokratikleşme Sürecinde Anayasa Yargıçları**”, Anayasa Yargısı, 31. Yıl, Ank. 1993, C. 10, ss.- 395-404; Kelsen’in görüşleri için bk. Öktem, Niyazi, “**Anayasa Yargısı ve Hukuk Felsefesi**”, Anayasa Yargısı, 29. Yıl, Ank. 1991, C. 8, ss. 265- 275. Felsefede devletçilik-demokrasi değerlendirmeleri için bk. Russell, Bertrand: **The History of Western Philosophy** (and its Connection with Political and Social Circumstances from the Earliest Times to the Present Day), Third Edition, London, 1948. s. 607 ; Ritchie, A. D., **British Philosophers**, Longman Publisher, 1950, s. 15. <sup>7</sup> Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, s. 238. <sup>8</sup> Yücekök, **Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye’de Parlatentonun Evrimi**, s. 14.

Belirtildiği gibi, parlamentonun alt yapısı da hazır değildi. Osmanlı, **endüstri devrimini** gerçekleştiremediği için, geri kalmış hantal ekonomik ve yönetim yapısını sürdürüyordu.

1859 tarihinde Kuleli Vakası, 1875 de Balkan Slavları isyan etmiş, 1876 da Softalar Kıyımı olmuştu; İmparatorluk zor günler geçiriyordu. Abdulaziz (1861-1876), ABD'nin dayatmaları karşısında, Bulgar Kilisesinin kurulmasına izin vermişti. ABD Protestan Misyonerleri, Bulgarları ayrı bir Kilise ve devlet olmak üzere eğitiyorlardı<sup>9</sup>. Abdülaziz ölünce tahta çıkan V. Murat akıl hastası olduğu için ABD Temsilcisi elçi **Horace Maynard**, 23 Haziran 1876 yılında, Dışişleri Bakanı Hamilton Fish'e, "*Yeni Sultan karışık görünüyor; Osmanlı Devletinin başında kimse yok; her şey sürüklenerek gidiyor*" diye yazmıştı<sup>10</sup>. Osmanlı hukukunda anayasal çalışmaların kronolojisi şöyle belirtilebilir; 1829 yılında Mısır'da, yılda birkaç kez toplanan "danışma meclisi" kurulmuş; 1845'de Abdulmecit, taşra eşrafından kurulu bir "meclis" teşebbüsünde bulunmuş; 1861'de Tunus beyi Anayasasını ilan etmiş; 1866'da Mısır'da ilk defa seçilmiş bir Meclis denemesinde bulunulmuş; 19 Mart 1877'de de ilk Osmanlı parlamentosu toplanmıştır. Tanzimat ve Meşrutiyet devirlerinde meşveret ve özgürlük isteyenler, bunları eski hukuk adına istiyorlardı. Tahttan zorunlu nedenlerle indirilen V. Murat'ın yerine, monarşiyi ilan edeceğine söz veren II. Abdülhamit 1876 yılında getirildi; II. Abdülhamit aslında beklenmeyen taht adayı idi. Liberal darbeci gruba, anayasayı ilan edeceği sözünü verdi. Bir yıl sonra 1876'nın Aralık ayında Anayasa ilan edilmekle her sorun çözülecek zannedildi; Osmanlı 1876 da anayasal monarşiye geçmiş ama bir sene sonra (1877 de), Osmanlı-Rus savaşı (93 Harbi) çıkmıştı.

1876 Anayasası, Avrupa reçetesinin değil, Osmanlı'nın eseridir. Avrupa ve Rusya yani Batı, Osmanlı İmparatorluğunun Anayasa'ya kavuşmasını istemiyordu<sup>11</sup>. 93 Savaşı belki de bunun bir kanıtıydı.

1876 Anayasasını yapan Komisyon, sadece Belçika Anayasasından değil, tüm dünya anayasalarından yararlanmıştı<sup>12</sup>. Örneğin Sait Paşa, Fransız Anayasasını çevirmişti, ama ünlü **113.** madde bize özgü olup, Padişaha sürgün yetkisi verilmişti. Mithat Paşa, Ziya Paşa ve Namık Kemal'in itirazlarına rağmen Padişah, 113. maddeyi Anayasaya aldı.

İlk Osmanlı parlamentosu **19 Mart 1877** de toplandı; Avrupa'da görülmeyen kozmopolitliğe ve renkliliğe sahipti. Osmanlı Devleti meşrutiyeti Rusya'dan öğrenmiş

<sup>9</sup> Moore, **America Looks At Turkey, 1876-1909**, p. 39. <sup>10</sup> Correspondence of Hamilton Fish, Library of Congress, Washington D.C., p. 115'den Moore, **America Looks At Turkey, 1876-1909**, p. 42. <sup>11</sup> Çandar, **Osmanlı'nın Yarı Sömürge Oluşu**,53-61. <sup>12</sup> Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, s. 245.

sayılamazdı çünkü Rusya, meşrutiyete daha sonra geçmişti. Bu ilk Anayasa, XI. yy dan beri Batı ile mücadele eden Türk'lerin XIX. yy da Batı karşısında direnişidir.

### III. 1876 ANAYASASINI DOĞURAN ĞÇ NEDENLER:

#### A. TANZĖMAT DÖNEMĖNDE MUHALEFET HAREKETLERĖ:

Tanzimat dönemi, muhalefetin oluştuğu bir dönemdir. Dönemin tipik muhalefeti, dış güçler tarafından özel olarak desteklenen ve ayrı bir devlet kurmak isteyen gayrimüslim azınlıklardır. Bunun dışındaki muhalefet üç aşamaya ayrılabilir; **Ėlk aÇama**, 1865-1876 arasında kurulan ve serpilerek Genç Osmanlılar hareketidir. **Ėkinci aÇama**, Genç Osmanlıların devamı niteliğinde olan Jön Türk hareketi olup, 1876-1908 yılları arasında muhalefette bulunmuşlardır. **Üçüncü aÇama**, iki kısımda incelenmelidir; 1908-1912 yılları arasındaki (dört yıl) süren muhalefet; ve 1912-1920 arasında devam eden (sekiz yıl), iktidar olan ve Jön Türklerin devamı olarak nitelenen İttihat Terakki hareketidir.

(i) **Ėlk aÇama**, 1865-1876 arasında kurulan ve serpilerek **Genç Osmanlılar** hareketidir.

Yeni Osmanlılar veya Genç Osmanlılar (Young Ottomans) 1865'de kurulmuştu<sup>13</sup>. "**Yeni Osmanlılar Cemiyeti**"; Islahat Fermanı ile verilen tavizlere karşı kurulmuş olup, yabancılar karşısında düşölen acizliğe karşı bir tepki hareketiydi;<sup>14</sup> bunlar, anayasa istiyorlardı. Bazıları da, Fransız ihtilali kaynaklı Cumhuriyet ile Anglosakson kaynaklı demokrasi kavramı ikilemini yaşıyorlardı. Bu Cemiyet üyeleri, 1860-1876 yılları arasında etkin olup, teşkilat ve gizlilik esasına dikkat etmezlerdi. Yeni Osmanlılar, anayasal monarşi isteyen, mutlakiyetten meşrutiyete geçmek isteyen bürokrasinin hırslı memurlarıydı<sup>15</sup>. Avrupa'yı tanımayan Yeni Osmanlıların, kendi aralarında, kişisel çekişme ve entrika vardı. Bu görüşü savunanlar arasında modern, İslamcı, Türkçü ve sosyalist kişiler vardı. 1850 lerdeki **Osmanlı aydını** daha demokratik bir ülke istiyordu. **Ali Suavi**, daha çok öz Türkçe, tek evlilik, ve olaylar karşısında uluscu bir yaklaşım içerisindeydi. **Abdullah Cevdet**, laik, radikal ve total Batıcıydı.

Avrupaya giden öğrenciler muhalefete başlamışlardır. Yıkılmakta olan devleti kurtarmak gerekir diye düşünüyorlardı. **1865** de "**Genç**" **Osmanlılar Cemiyeti** gizlice kurulduğunda, amacı Meşrutiyeti kurmaktı. Bu Cemiyet, Tanzimatı "göz boyama" olarak görüyordu. Genç Osmanlılar, Osmanlıcı idiler; bunlara göre, temel hak ve özgürlükler

<sup>13</sup> Moore, *America Looks At Turkey, 1876-1909*, p.71. <sup>14</sup> Mardin, Şerif, *The Genesis of Young Ottoman Thought, A Study in the Modernisation of Turkish Political Ėdeas*, Princeton, 1962, p. 354. <sup>15</sup> Ortaylı, *Ėmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 241; Bozkurt, *Resepsiyon Süreci*, s. 54.

artırılmalıydı. Cemiyet, 1865-1876 arasında gizlice faaliyette bulunmakla birlikte Abdülaziz'in despotluğu karşısında yurt dışına kaçarak “**Yeni Osmanlılar Cemiyeti**” adını almışlardı, amaçları meşrutiyeti ilan etmekte<sup>16</sup>. Padişahların mutlakiyetçiliği ve para harcanmasındaki keyfilik gibi nedenlerle, 10 Mayıs 1876 da Fatih, Beyazıt ve Süleymaniye medrese öğrencileri Babıaliye doğru yürüdüler. Osmanlı’da **siyasal modernleşme** başlamıştı. Köhneyen monarşiye karşı direnen muhalifler, laik-ulusalcılar değil, Genç Osmanlılardı. Artık basın-yayımda her şey sorgulanıyordu. 1871 de Diktatör Sadrazam **Ali Paşa** öldü ama Mahmut Nedim Paşanın sadrazamlığı da boğucuydu.

(ii) **İkinci aşama**, Genç Osmanlıların devamı niteliğinde olan **Jön Türk** hareketi olup, 1876-1908 yılları arasında muhalefette bulunmuşlardır.

Genç Osmanlılar, II. Abdülhamit (1842-1918/1258-1336. Yön. 1876-1909/1293-1325) döneminde **Jön Türkler** adını aldı. II. Abdülhamit’in, Anayasanın ünlü 113. maddesine göre sürgün ettiği aydınlar yurt dışında Jön Türk hareketini doğurdular. 1876- 1908 arasında faaliyet gösteren Jön Türkler’in ise iki amacı vardır; **birincisi** meşrutiyeti ilan etmek, diğeri II. Abdülhamit’i devirmektir. Bu hareket, sivil ve asker bürokratlardan oluşuyordu ki bu gruplar henüz tam olarak incelenmemiştir. Bu gruplarda, her görüşten insanlar bulunmakta olup, bunlar Osmanlı kurumlarını sorgulamışlardır.

Jön Türklerin iki kanadı vardı, İttihatçılar ve Prens Sabahattinciler. Bunların hangisi daha batıcıdır; bilinemez. Abdülaziz’e kadar “**Yeni Osmanlılar**” denilen Avrupa’da okumuş grup, Abdülaziz’den sonra **Jön Türkler** olarak anılacaktır. Batıda Jön Türkler denilen gruba, Osmanlılar, Ahrar-ı Osmaniye derlerdi. 1295/1878 de Paris’te “Hayal”, 1296/1879 da Londra’da “Hayal”, 1296/1879 da Napoli’de “İstiklal”, Paris’te 1311/1895 de “Meşveret” (Ahmet Rıza Bey), 1311/1895 de Mısır’da “Mizan” (Murat Bey) tarafından çıkarılan gazeteler, II. Abdülhamit’i sürkütüyordu<sup>17</sup>. Bunlar Batılı anlamda bir sınıf değildir, bürokrat seçkinleri kişilerdir. **Jön Türkler**, Fransa’ya sürgüne gönderilen meşrutiyetçilerdir; orada İttihat Terakki Cemiyetini kurmuşlar ve **Meşveret** dergisini çıkarmışlardır. Bu dönemde çıkan “**İhtikam**” isimli derginin 50 kadar sayısı çıkmıştı<sup>18</sup>. Hareketin lideri **Ahmet Rıza** radikal bir

<sup>16</sup> Çelik, Hüseyin, “Yeni Osmanlılar Cemiyeti ve Türkiye’de Parlamenter Sistem Tartışmalarının Başlaması”, ss. 199-210; Okandan, **Amme Hukukumuzun Anahatları (Türkiye’nin Siyasi Gelişmesi)**, s. 77. <sup>17</sup> Okandan, **Amme Hukukumuzun Anahatları (Türkiye’nin Siyasi Gelişmesi)**, s. 234. <sup>18</sup> Duman, “**İhtilalci Bir Jön Türk Gazetesi: İhtikam**”, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Şubat, 1992, Sayı 62, ss. 22-33, s. 22 vd.

pozitivist ve laiktir<sup>19</sup>. Jön Türkler, 1876-1908 arası (32 yıl) etkin olan bir muhalefet grubudur. Bunlarda Yeni Osmanlılardan farklı olarak teşkilat ve gizlilik vardır. Gizli örgütlenmelerin beşiği Sultan Abdülaziz döneminde Askeri Tıbbiye idi.

(iii) **Üçüncü aÇama**, 1908-1912 yılları arasında muhalefet, 1912-1920 arasında iktidarda olan ve Jön Türklerin devamı olarak nitelenen İttihat Terakki hareketidir.

1908 öncesinde Jön Türkler ikiye ayrılmıştı; Adem-i Merkeziyetçiler ve Merkeziyetçiler diye<sup>20</sup>. Adem-i merkeziyetçilerin lideri **Prens Sabahattin** olup muhalefeti oluşturuyordu. Merkeziyetçilerin lideri (bir ara Meclis-i Mebusan başkanı da olan) **Ahmet Rıza** olup, iktidar teşkil ediyordu ki İttihat Terakki Fırkası adı altında Cumhuriyetin ilan edildiği 1923'e kadar devam etti. İttihat Terakki fırkasının davranışları despotik idi. Bu dönemde iktidarı oluşturan **İttihat Terakki** ile buna karşı muhalefeti oluşturan Prens Sabahattin'in **Hürriyet ve İtilaf Fırkası** iyi örnekler verebilmeliydi. Osmanlı İmparatorluğunda ilk büyük muhalefet partisi sayılan<sup>21</sup> Hürriyet ve İtilaf Fırkası, **İttihat Terakki** aleyhine diye Arnavutları isyana teşvik ediyordu<sup>22</sup>. Bu iki parti savaşta bile muhalefet yapıyordu. Genç subaylar (**İttihat Terakki**), yaşlı komutanları (İtilaf) saymıyorlardı. Subay şapkaları partilerini belli ediyordu<sup>23</sup>. Hürriyet ve İtilaf Fırkasını Rumlar da destekliyordu. Ordunun yenilmesini isteyen muhalefet vardı. "Sen çarpışma asker, sana ne" diyen **İttihat Terakki** mensubu muhalefet vardı. Balkan Savaşında "düşman süvarisi geliyor, kaçınız" muhalefeti tutmuş gibiydi. Babıali Baskını ile (muhalefetsiz) **İttihat Terakki**, iktidar olmuştu (1912-1920). Hüseyin Cahit Yalçın'a göre İttihat Terakki'nin gizli örgütüne girebilmek için bir mason locasına üye olmak gerekiyordu.<sup>24</sup>

Jön Türkler ve İttihat Terakki<sup>25</sup> nin ileri gelenleri, Pozitivizmi kabul etmişti; Ahmet Rıza ve Abdullah Cevdet, İttihat Terakki'nin önemli kişilerindendi. Osmanlı'nın laikliğe

<sup>19</sup> Göle, "Türkiye'de Laiklik ve İslamiyet: Elitlerin ve Karşıt Elitlerin Oluşumu", s. 1602, dn. 6. <sup>20</sup> Ökmen, Mustafa, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Türkiye'de Merkeziyetçilik-Adem-i Merkeziyetçilik Pratiği Üzerine Notlar", ss. 305-319; Konu hakkında bk. Erkul, Ali, "İhtimal Uğramış Bir Osmanlı Aydın ve Sosyologu Prens Sabahattin", ss. 282-304; a. mlf. "Osmanlı'da Sosyolojinin Doğuş Koşulları ve Üç Ösim: Ahmet Rıza, Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp", ss. 607-615. <sup>21</sup> Birinci, "Hürriyet ve İtilaf Partisi", DİA, C. XVIII, ss. 507-511. <sup>22</sup> Nur, Rıza, **Hayat ve Hatıratım**, Altındağ Yayınları, C. II, Ankara, 1962, s. 378 den Kocabaş, Süleyman, **II. Meşrutiyette Kötü Muhalefet Örnekleri**, TDT Dergisi, Nisan 1992, s. 41. <sup>23</sup> Kocabaş, Süleyman, **II. Meşrutiyette Kötü Muhalefet Örnekleri**, TDT Dergisi, Nisan 1992, s. 44. <sup>24</sup> Çandar, **Osmanlı'nın Yarı Sömürge Oluşu**, s.64-65. <sup>25</sup> Jön Türkler ve İttihat Terakki için bk. Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri**, 1895-1908; Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, Çev. Fatmagül Berktaş, İst. Kaynak Yayınları, 1985.

ulaşmasında Pozitivist içerikli İttihat Terakki'nin katkısından söz etmek gerekir.<sup>26</sup> Ernest Gellner'e göre Türk laikliği, modern yaşam tarzını dayatmakla, didaktik bir laikliktir.<sup>27</sup> Ahmet Rıza'nın Meclis başkanı iken yemin etmediği<sup>28</sup> bilinmektedir. Namık Kemal ise, dini, vatani, yurt sevgisini, geleneği ve saltanatı savunuyordu.<sup>29</sup>

Osmanlı modernleşmesi, Jön Türkler ve İttihat Terakki ile otokrat-elitist tek yanlı modernleşmeye dönüşmüştür<sup>30</sup>. Bunun özellikleri, Pozitivist akılcılık, meşrutiyet ve halkçılıktır. Osmanlı modernleşmesi, devleti kurtarmak için<sup>31</sup> iken Jön Türklerin halkçılığı, halka iyiyi göstermek içindi. Devlete öncelik vermesi açısından modernleşme, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde benzerlik göstermektedir. Devlet, her iki dönemde de hukuksal, ekonomik ve toplumsal değişimlerin itici gücüdür. Türkiye'de, modernleşmeyi, dün de bugün de, bir siyasal elit kadro yapmıştır. Ama Türkiye'nin modernleşmesi Osmanlı'ya göre daha radikaldir. Muhalefet genelde istenmez.<sup>32</sup> Cumhuriyetin esasen içerisinde var olduğuna inanılan veya Cumhuriyeti tamamlayan öğeler denilen, "hukuk devleti, laiklik, insan hakları ve demokrasi"dir<sup>33</sup>. Bununla birlikte Jön Türkler ve İttihat Terakki döneminde bazı otokratik yönler vardır.<sup>34</sup>.

## B. BU DÖNEMDE AZINLIKLAR VE MODERNİTE:

Tanzimat dönemine kadar sadece belirli yerlerde çan çalınırdı; Tanzimatla birlikte azınlıkların bulunduğu her yerde çan çalmaya başlandı ki, bu da Müslüman halkta tepki uyandırdı. Gayrimüslimler, biz Müslüman değiliz diye askere gitmek istemediler<sup>35</sup>.

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde **ABCEM** (American Board of Commissioners for Foreign Missions), Anadolu'ya ayak bastı, özellikle gayrimüslimlerle ilgilendiler, onları

<sup>26</sup> Hanioglu, M Şükrü, **The Young Turks In Opposition**, New York, Oxford University Press, 1996, s. 3. <sup>27</sup> Ernest Gellner, **Muslim Society**, Cambridge University Press, 1981, s. 68. <sup>28</sup> Dede, **Modernleşme, Cumhuriyet Ve Demokrasi Sacayağı Üzerinde Türk Modernleşmesinin Cumhuriyete Kazandırdığı Yeni Kompozisyon Ve Günümüz Türkiyesinden Bazı Problemler**, ss. 1735-1742, s. 1738. <sup>29</sup> Şerif Mardin: "**Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**", İst. 1966, ss. 315-373. <sup>30</sup> L. Köker, s. 125-128 den Alkan, "**Modernliğin Bunalımları Perspektifinden Cumhuriyetin 75. Yılında Türk Modernleşmesi**", s.1709. <sup>31</sup> Şükrü Hanioglu, **İttihat ve Terakki Cemiyeti Ve Jön Türklük**, İst. İletişim, 1986, s. 70. <sup>32</sup> Alkan, "**Modernliğin Bunalımları Perspektifinden Cumhuriyetin 75. Yılında Türk Modernleşmesi**", s. 1710. <sup>33</sup> Ülsever, "**75. Yılında Cumhuriyetin En Büyük Zaafı: Bilimsel Düşünce Fukaralığı**", s. 1717. <sup>34</sup> Çarpık veya halksız modernleşme kavramı için bk. Elgin, **Cumhuriyet ve Modernleşme**, ss. 1724-1729, s.17. <sup>35</sup> Tanzimattan sonra gayrimüslimlerin yeni statüsü için bk. Sonyel, "**Tanzimat And Its Effects On The Non-Muslim Subjects Of The Ottoman Empire**", Grek Ortodokslar için bk. s. 372-374, Ermeni Milleti için bk. s. 374-376, Yahudi Milleti için bk. s. 376-378.



Türk'lerden kurtarmak istiyorlardı. Bu nedenle Robert College, ABD lehine istihbarat sağlamasını da amaçlayarak 1863 de kuruldu<sup>36</sup>.

Osmanlı Devletinde, **Yunanlılar** zaten her şeyiyle Batılıydı, Fenerli Rum aristokrasisi modern di. Azınlıklar birbirini sevmezlerdi; Rum-Ortodokslar güçlenen Protestan ve Yahudilere karşıydılar. Rumlar hükümete dilekçe vererek “Meryem Ananın bir kadın ve çocuğa rüyada görüldüğünü ve Yahudilere ticaret yapılmamasını tenbih etmiş olduğunu” yazıyorlardı<sup>37</sup>. **Bulgarlar ve Lübnan Maruni** hanedanları da güçlenen Protestan ve Yahudiler'e karşıydılar. Osmanlı devleti ise önce askeri sonra düşünce açısından Batıya yanaştı. Osmanlı Batılılaşmaya pragmatik yaklaşımlarla girdi. Ama tarih, felsefe ve edebiyatta gelişme çok yavaş oldu. Askeri, yönetsel ve siyasi konularda kurum ithalatına girişildi ama parlamentarizm için geç kalındı. Osmanlı hayran olduğundan değil zorunlu olduğu için Batı'yı benimsiyordu. XIX. yüzyılda Osmanlıda Rumlar ve diğer gayrimüslimler askere alınmadıkları için hemen her ekonomik sektörde özellikle bankacılık, denizcilik, imalat, ticaret ve sanatla uğraşıyorlar, nüfusları da hızla artıyordu. Müslümanlar ise giderek azalıyor, birçok şehirde şehrin semtleri Müslüman'dan gayrimüslimlere geçiyordu. Amasya'daki Rumlar da Türklerden daha zengin ve silahlıydı.

Trabzon'da Tanzimat Fermanı sonrasındaki 40 yılda 1000'e yakın yeni Ortodoks Kilisesi yapılmıştı. Bazı Yunanlılar ise kendi devletleri olan Yunanistan'ı bırakıp Osmanlı devletini seçiyorlardı.<sup>38</sup> Ama Tanzimat, genelde Rum Ortodokslarına olduğu gibi Ermenilere de çok yaramıştı. 1841 ve 1847 tarihli Padişah Fermanları ile Ermeniler kendi yönetimlerini kendileri seçiyordu. Tanzimat, gayrimüslimleri Müslümanlara göre daha bir üst konuma geçirmişti. Ermeniler de Tanzimat döneminde -Rumlar gibi- Türklerden toprak satın alıyorlardı.

Tanzimat'la birlikte tüm Osmanlı ülkesindeki gayrimüslimler eskiye oranla çok daha iyi bir duruma gelmişlerdi. İstanbul'da oturan Avrupa devletlerinin büyükelçileri ülkelerine gönderdikleri raporlarında, gayrimüslimlerin 1839 öncesine göre çok daha iyi bir durumda olduklarını anlatıyordu. Vergi toplayan mültezimlerin büyük çoğunluğu Hıristiyan olup çok suiistimal yapıyorlardı. Edirne, Filibe, Maraş, Antep, ve Kilis'te 1839 sonrasında epey sayıda

<sup>36</sup> Uygur Kocabaşoğlu, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Ğmparatorluğunun Avrupa TopraklarındaAmerikan Misyoner Faaliyetleri”, Tanzimat'ın 150.Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, s. 539. <sup>37</sup> Ortaylı, Ğmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, s. 82. <sup>38</sup> Salahi, Tanzimat ve Osmanlı, s. 346.

yeni Kiliseler yapıldı.<sup>39</sup> Rum aydınlarının çoğu, gizli Etniki Eteryaya üyesiydi. Esasen Osmanlıyı yıkan nedenlerden biri de, Tanzimat sürecinde gayrimüslimlere verilen ödünler ve Batı devletlerinin dini gruplar, kişiler ve azınlıklar bahanesiyle Osmanlı'nın içişlerine müdahale etmesidir. Ulusal-bölgesel isyanların arkasında dış güçler vardı. Balkanlarda yeni kurulan devletler, iyice yetişmeleri için Avrupalı devletlerin egemenlik alanına (adeta mandasına) veriliyordu. Avrupa'nın müdahalesi olmasaydı, Balkanlardaki sorunlar herhalde olmazdı.

Uzun bir süredir, zengin Yunan tüccarları, Avrupa'nın büyük merkezlerine kendi tezlerini anlatıyorlardı. Mora İhtilali, Patras'taki Metropolit Pol Germanos'un ve rahiplerinin önderliğinde başlamıştı<sup>40</sup> **Ortodoks hiyerarşisi** halkı adeta örgütlemişti. Rum armatörlerinin 600'ü aşkın ticari gemisindeki beş bini aşkın top, Osmanlı yurttaşı olan Yunanlıların gücünü gösteriyordu. İstanbul Patriği **Patrik Gregorios** ihtilali gizlice desteklediği iddiasıyla Patrikhanede idam edildi ki Avrupa bunu zaman zaman kötüye kullanacaktır.

1850 de Babiali Protestan Kilisesini de tanıdı ve millet statüsünü kazandı. Protestanlık yayılmaya başladı. Protestanlığı ABD misyonerliği yayıyordu. 1820 de Beyrutta ABD misyonerleri okul açtı. Sürekli okul ve yetimhane açtılar<sup>41</sup>. Protestanlığın hamisi İngiliz diplomasisi ve ABD misyonerleriydi. **Yahudiler**'in XIX. yüzyılda Rusya'dan gelmeleri kabul edildi. Ruhani lider olan Hahambaşı da resmen tanınmıştı. Bütün bu davranışları nedeniyle Batı, Balkan ulusçularına göre, "kurtarıcı", Türklere göre ise "sömürgeci" idi. Osmanlıcılık ve İslamcılık Batının davranışlarına karşı bir tepki olarak doğmuştu. Ulusalcı akımlar Osmanlıda **modernleşmeyi** ve bununla birlikte **çöküşü** de hızlandırdı. Ulusculuk, sadece Fransa İhtilalinin sonucu değildir. Rönesanstan sonra ulusalcı akımlar 1683 sonrasında ivme kazandı. Her dini cemaatin okulu ve hayır kurumu vardı. Balkan ulusculuğunda XIV. Yüzyıldan sonra irsi aristokrasi geliştirilmemiştir. Osmanlı İmparatorluğu, kozmopolit bir imparatorluktu. Balkanlarda bulunan Osmanlı eyaletleri, geçmişte bağımsız birer devlet ve uygarlık kurmuşlardı; kendilerine özgü dinleri ve kiliseleri vardı; XVIII. yüzyılda zenginleri de oldu. Özellikle Yunanlılar denizciydi. Osmanlı XIV-XVI. yüzyıl arası bir Balkan imparatorluğuydu. Esasen Osmanlı'nın Ortadoğudan çok, Balkan ve Akdeniz karakteri ağır basmaktadır. O dönemde dünyada Ortodoks ulusların yaşadığı iki ülke vardı, Osmanlı ve Rusya imparatorlukları.

<sup>39</sup> Salahi, **Tanzimat ve Osmanlı**, s. 349. <sup>40</sup> Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, s. 42. <sup>41</sup> Ortaylı, **"Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Okulları"**, *Amme İdaresi Dergisi*, s. 87-96.

Devşirme düzeni XVII. yüzyılda terkedilmiş, Anadolu Türklüğü öne geçmişti. Osmanlılık XVIII. yüzyıldan sonra hilafet ve resmi İslâmın beslediği bir ideoloji olmuştur. XVIII. yüzyıldan sonra Osmanlı idaresi Türk kökenlilerin eline geçti. Babialinin reformcu bürokratları, Tanzimat döneminde ulusalcılığı yeterince ve doğru anlamamışlardı<sup>42</sup>.

1774 tarihli Küçük Kaynarca Anlaşmasıyla, Rusya Ortokosların hamisi olduğunu resmen kabul ettirmişti. Fener Patrikhanesi, 1839 sonrası kurulan **Bulgar Ulusal Kilisesi** kurulması isteğine karşı çıkmıştır<sup>43</sup>. Bulgarlar da Fener Patrikhanesinden memnun değillerdi. 1870 de Babialı Bulgar Kilisesini tanıdı. Bulgar ve Arnavutlar da Fener'e bağlandı. Osmanlı'da Rumlar saygın karşılanıyordu; Rumca, yarı resmi bir dil sayılıyordu.

Osmanlı tarihine bakıldığında, gayrimüslimlere hukuki ve yargısal özerkliğin baştan beri verildiği söylenebilir. Bu özerkliğin sınırları İslâmın ilk dönemlerinde daha geniştir; bazı ceza davaları da dahildi; sonrakiler ceza hukukunu hariç tuttular.<sup>44</sup> İslâm hukukunda din, hukuku da kapsadığı için, gayrimüslimlere özel hukukta özerklik tanınmış olmakla birlikte, kamu düzeni açısından, ceza hukuku alanında İslâm hukuku ve İslâm mahkemeleri yetkili kılınmıştı.<sup>45</sup> Fatih Sultan Mehmet'in din ve vicdan özgürlüğü konusunda Galata zimmilerine verdiği ahidname<sup>46</sup> mevcut olmakla birlikte, ilk anlaşma metni elimizde yoktur. Bir gayrimüslimle müslüman arasındaki davalar, şer'i mahkemede görülür ve İslâm hukuku uygulanırdı.<sup>47</sup>

#### IV. 1876 ANAYASASININ HAZIRLANMASI VE PARLAMENTONUN AÇILMASI:

##### A. 1876 ANAYASASININ HAZIRLANMASI:

Mithat Paşa, Sultan Abdülhamit'le daha şehzade iken görüşerek Anayasa ilanı sözünü almıştı. Abdülhamit başa geçince, anayasa hazırlamak için Şuray-ı Devlette bir komisyon kuruldu. Komisyonun çoğu Şuray-ı Devlet üyesiydi. Server Paşa başkanlığında, üçü Hristiyan olmak üzere onaltı mülkiye memuru, ulemeden on kişi ve iki de ferik olmak üzere toplam 28 kişiden oluşan komisyon, anayasa taslaklarını incelemeye aldı. Komisyonunda üç taslak görüşülmeye başlandı; Mithat Paşa'nın, Küçük Said Paşa'nın ve Meclis-i Vükelanın taslakları. Server Paşa başkanlığında, 16 mülkiye mensubu 10 ulema ve 2 general (ferik) ki

<sup>42</sup> Ortaylı, , *Çmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 76. <sup>43</sup> *Patrikhane* ise, ancak, II. Dünya Savaşı sonunda, 74 yıl sonra (1870-1944) Bulgar Kilisesini tanıdı. <sup>44</sup>Krş. Azınlıklara, "İslâm devleti *hiç bir zaman* cezai sahada muhtariyet vermemiştir. Çünkü cezai muhtariyet devletin asayışı ve emniyetini sarstığı gibi siyasi bakımdan da tehlike arzeder"; Atar, *Çslâm Adliye TeÇkilatı*, s. 225. <sup>45</sup>Aydın, "Gayri Müslimler", *DİA*, C. IX, (ss. 325-327), s. 327. <sup>46</sup> Moore, *America Looks At Turkey, 1876-1909*, p. 25. <sup>47</sup> Bk. 4/Nisa, 141. Zimmiler ve Osmanlı'da yargı konusunda bk. Aydın, "Osmanlı'da Hukuk", s. 419-428.

toplam 28 kişilik bir komisyon (Cemiyet-i Mahsusa) tarafından, Avusturya-Macaristan monarşisinin anayasa örneği de dikkate alınarak hazırlanmıştır<sup>48</sup>.

Mithat Paşa, Kanun-ı Cedid adında 57 maddelik bir Anayasa taslağı hazırlamıştı. Belçika Anayasasından yararlanan Mithat Paşa, Meclis'in 120 milletvekilinden oluşmasını bunun 40 tanesinin devletin milletvekili, 80 inini ise milletin milletvekili olmasını istiyordu<sup>49</sup>. Mithat Paşa tasarısına göre, vezirleri Başvekil tayin etmeli, hükümetin başını ise Padişah atamalı, vekiller hem padişaha hem de Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu olmalı diyordu ki bu modern kabine sistemi idi. Mithat Paşa'nın bu önerileri reddedildi<sup>50</sup>.

Sait Paşa, yeni bir Anayasa yapılmasına yardımcı olabilmek için, 1814, 1830, 1875 tarihli Fransız Anayasalarını tercüme etmişti. Sait Paşa, Meclis'in 750 kişi olmasını isterken, Meclis-i Vükela "her elli bin kişiye bir milletvekili" olmasını istiyordu. Sadrazam M. Rüştü Paşa, aslında anayasaya karşı olduğu halde, "dış ilişkiler" nedeniyle zorunlu görüyordu.<sup>51</sup> Sonuçta Kanun-ı Esasi, Server Paşa başkanlığında 16 mülkiye mensubu, ulemeden 10 kişi, 2 general (ferik) ki toplam 28 kişilik bir Komisyon (Cemiyet-i Mahsusa) tarafından diğer taslaklar ve örnek anayasalar dikkate alınarak hazırlanmıştır.

Anayasa hazırlanırken iki siyasal odak vardı; **birincisi**, siyasal muhalefetti ki, ilk siyasal muhalefet hareketi Jön Türklerdir (Jeune Turcs). Bu hareket 1860 sonrasında biçimlenmiştir. **İkinci** odaklaşma ise Balkan ulusculuğuydu. 1876 Anayasası hazırlanırken, Rusya, Fransa ve 1831 tarihli Belçika<sup>52</sup> Anayasalarından istifade edilmiştir<sup>53</sup>. **Okandan**'a göre, Fransa ve Belçika anayasalarından yararlanılmıştır. **Tanör'e göre**, Belçika, Polonya ve Rus anayasalarından yararlanılmıştır.<sup>54</sup> **Üçok**'a göre ise, 1876 Anayasamız, sadece Prusya Anayasası ile uyum göstermektedir.<sup>55</sup> 1876 Anayasası, 1831 tarihli Belçika ve 1851 tarihli Prusya anayasalarından yararlanılarak yapılmıştır ama Belçika anayasası kadar liberal değildir, Prusya Anayasasına bu açıdan daha yakındır. 1831 tarihli Belçika anayasası, sadece üst tabakanın oy verme hakkını kabul etmekle "burjuva anayasaları" grubuna girer. 1851 tarihli Prusya anayasası ise esinlendiği 1831 tarihli Belçika Anayasasından farklı olarak

<sup>48</sup> Kanun-i Esasi'nin hazırlanışı konusunda geniş bilgi için bk. Kılıç, Selda Kaya, **1876 Kanuni Esasi'nin Hazırlanması ve Meclis-i Mebusanın Toplanması**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1991, ss. 94-186. <sup>49</sup> Kanunu Esasi tasarıları (Mithat Paşa Tasarısı, Said Paşa Tasarısı, Süleyman Paşa Tasarısı) hakkında geniş bilgi için bk. Kılıç, **1876 Kanuni Esasi'nin Hazırlanması ve Meclis-i Mebusanın Toplanması**, ss. 240-256. <sup>50</sup> Akyıldız, "Hükümet", "Tanzimat Dönemi ve Sonrası", DİA, C. XVIII, s. 472. <sup>51</sup> Bozkurt, **Resepsiyon Süreci**, s. 63. <sup>52</sup> Moore, **America Looks At Turkey, 1876-1909**, p. 49; Yücekök, **Parlamentonun Evrimi** s.77. <sup>53</sup> Berkes, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İst. 1973, s. 156. <sup>54</sup> Tanör, **Anayasal Gelişmeler**, s. 111. <sup>55</sup> Coşkun Üçok, **1876 Anayasasının Kaynakları**, Kanuni Esasi'nin 100. Yılı Sempozyumu, Ankara 9-11 Nisan 1976, Siyasi İlimler Derneği, s. 4.

liberal nitelikli değildir. Yürütme üstün, ilahi kaynaklı egemenlik, hanedan meşru ve etkili, halk egemenliği yoktur.<sup>56</sup>

Bakanlar Kurulu 6 Aralık 1876 günü yaptığı toplantıda, Komisyonun hazırladığı tasarımı onayladı. 19 Aralık 1876 da Mithat Paşa'nın sadrazam olarak atanması İngiliz Elçisi Elliot'u oldukça mutlu etti. Mithat Paşa, anayasanın kabulü ile büyük devletlerin reform isteklerini temelsiz bırakmak niyetindeydi. Büyük devletlerin "hasta adam" konusu üzerinde 23 Aralık 1876 (7 Zilhicce 1293) tarihinde konferans yaptıkları gün, ilk Osmanlı anayasası ilan edildi Devlet anayasalı monarşiye dönüştü ama bu İstanbul Konferansı üyelerini etkilemedi. İstanbul Konferansı tarafından alınan iki karar tasarısı, henüz Meclisler toplanmadığından 60'ı Hristiyan 140'ı Müslümandan oluşan Meclis-i Meşveret tarafından red edildi.<sup>57</sup>

## B. PARLAMENTONUN AÇILMASI:

1876'nın Mart ayında Parlamento açıldı, aradan bir ay geçmeden 24 Nisan'da Rusya Osmanlı'ya karşı savaş açtı<sup>58</sup>. Bu savaşta Amerikalılar Sultan II. Abdülhamit'e destek verdi; yaralı Türk askerlerine yardım için New York'lu hanımlar "Hilal ve Haç Derneği"ni kurdular<sup>59</sup>.

19 Mart 1877 de Osmanlı tarihinde, ilk kez olarak bir Parlamento, Dolmabahçe Sarayında, Padişah tarafından açıldı. 141 üyeden oluşan Meclisin 115'i Mebus, 26 sı ise Ayan idi. 115 Mebustan 69'u Müslüman, 46 si ise gayrimüslim idi.<sup>60</sup>

## V. 1876 ANAYASASINA VE ERKLERE GENEL BAKIĞ:

Aslında güçler bir bütündür; Atatürk'ün dediği gibi, "Gerçekte kuvvetlerin bölünmesi diye bir şey yoktur." Ama bazı yararları ve işbölümü gereği nedeniyle erklerin bölünmesi kabul edilmiştir.

23 Aralık 1876 (7 Zilhicce 1293) tarihinde yürürlüğe giren Anayasanın ömrü fazla olmamış, Sultan II. Abdülhamit tarafından 93 Savaşı neden gösterilerek, 50 birleşimden sonra 28. 6. 1877 günü, Kanuni Esasinin 7. maddesi uyarınca Meclis tatil edilmiş, Anayasa askıya alınmıştır.

<sup>56</sup> Bozkurt, **Resepsiyon Süreci**, s. 68-69. <sup>57</sup> Bozkurt, **Resepsiyon Süreci**, s. 65-76. <sup>58</sup> Moore, **America Looks At Turkey, 1876-1909**, p. 49. <sup>59</sup> Moore, **America Looks At Turkey, 1876-1909**, p. 50. <sup>60</sup> Okandan, R. Galip, **Amme Hukukumuzun Anahatları (Türkiye'nin Siyasi Gelişmesi)**, s. 176.

Meclisin açıldığı ilk gün olan 20 Mart 1877'den on gün sonra Londra Protokolünü imzalayan büyük devletler, Osmanlı devletindeki azınlıklar için gerektiği zamanda müdahale edecekleri kararını aldılar; Meclis bunu reddetti<sup>61</sup>. 1909 değişikliği ile parlamentoya sorumlu hükümet sistemi kurulmuştu ama bu bugünkü anlamda çağdaş parlamenterizm sayılmaz. 23 Ocak 1913 de Babıali Baskını ile İttihat Terakki diktatörlüğü kuruldu. I. Dünya Savaşına kabinenin bile haberi olmadan girilmişti.

### A. 1876 ANAYASASINA GENEL BAKIŞ:

Hukuk devleti hareketinin Osmanlı İmparatorluğundaki görünümünde Kanun-i Esasi önemli bir adım sayılır. Bu da, padişah tarafından tek taraflı bir hukusal tasarruf mahiyetindeki fermanla olmuş, II. Abdülhamit, bir hatt-ı hümayunla Anayasayı ilan etmiştir. Bu anayasayı hazırlayan etmenlerin derinliğine inildikçe, imparatorluk kurumunun çökmesinde, saray etrafında toplanan bir oligarşinin keyfi baskısından bıkmış olanların bir hukuk devleti hareketi düşüncesinin bulunduğu belirtilebilir. Bunun yanında dış güçlerin devletler hukukuna aykırı olarak azınlıkları himaye uğruna yaptıkları müdahaleler, yeni bir anayasayı zorunlu kılıyordu. Tanzimat döneminin bu bulanık ortamında azledilen Sultan Abdülaziz'in yerine getirilen V. Murat döneminde Meclis-i Vükela (Bakanlar Kurulu), yeni bir sistemin (hukuk düzeninin) kurulmasını oybirliğiyle kabul etmekle birlikte, yerine konulacak sistem konusunda ihtilafa düşmüşlerdi. Sadrazam Rüştu Paşa ve A.Cevdet Paşa meşrutiyet yanlısı değillerdi; Onar'a göre, bu kişilerin görüşleri etraflıca tahlil edilmemiştir.<sup>62</sup>

1876/1293 Anayasasıyla başlayan Birinci Meşrutiyet rejimi, parlamenter bir sistem sayılmaz; çünkü 1876 Anayasası'nın 30. maddesi Bakanlar Kurulunun, Meclise karşı değil de, Padişaha karşı sorumlu olduğunu belirtmektedir. 1876 Anayasasının 113. maddesine göre polis raporuyla vatandaşın sürgün edilebilmesi mümkündür ki bu, devletin sınırlanması ve bireyin özgürlüğü ilkesiyle bağdaşmamaktadır. Polis soruşturması sonucunda Padişahın istediğini sürdürebilmesi, Tanzimat Fermanının getirdikleriyle de bağdaşmazdı. Nitekim,

<sup>61</sup> Meclis-i Mebusan'ın faaliyetleri için bk. Kaya, Erol, **Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı**, ss. 231-475; Hakimoğulları, Erdal, **1876 Tarihli Kanun-i Esasi'de Hükümet Sistemi ve Yasama Yürütme Çlişkileri**, Yüksek Lisans Tezi, D. Ü. SBE, 1995, ss. 49-61. <sup>62</sup> Onar, **Ğdare Hukukunun Umumi Esasları**, C.I, s. 152. Onar, 1876 Anayasasının ve 1909 değişikliğinin sosyal bünyeye uymadığından yakınır. 1876 Anayasası güçlü bir zemin ve ortama dayanmıyor, dinamik kurumlar tarafından desteklenmiyor, azınlıklar üzerinden devlete müdahale eden dış güçlerin baskısını frenlemiyordu; s. 152-153. Onar'a göre, "Bütün bu olaylar, 1877'nin özenti ve taklit anayasasının hiçbir tatbik kabiliyeti ve fiili değerinin olmadığını, hazır mal alımı gibi alınan anayasalarla hukuk devletinin ve hukuk düzeninin kurulamayacağını gösteren ictimai ve tarihi birer misal ve tecrübe sayılabilir"; ibid, s. 158.

Mithat Paşa, 5 Şubat 1877 de 113. madde gereği İtalya'ya sürgüne gönderildi. Ziya Paşa ve Namık Kemal, bu haliyle 1876 tarihli metine Anayasa denilemeyeceğini belirtiyorlardı<sup>63</sup>.

1876 Anayasasına göre, Devletin dini İslam, resmi dili ise Türkçedir. Temel hak ve özgürlükler taahhüt edilmiştir<sup>64</sup>. Ama bazı Batılı yazarlara göre, “*ülkede yaşama özgürlüğü yoktur; başını omuzunun üzerinde tutabilirsen, eşine ve çocuklarına bir şey olmayacağına inanırsan bu koşullarla 1876 Anayasası iyi bir anayasa sayılabilir*”<sup>65</sup>. Modern hukuk tekniğine göre yapılan 1876 tarihli Anayasa, hakim bağımsızlığı konusunda bazı ileri hükümler getirdi. Bunlar şöyle sıralanabilir: (i) Şer'i davalar (kişinin hukuku, aile hukuku ve miras hukuku), şeriye mahkemelerinde, nizami davalar nizamiye mahkemelerinde görülür. (ii) Her ne isim altında olursa olsun belirli mahkemeler dışında olağanüstü mahkeme kurulamaz. (iii) Herkes mahkemede hakkını savunmak için gerekli gördüğü meşru araçları kullanır. (iv) Hakimler azledilemezler. (v) Meslekte ilerlemeleri, meslek değişimleri ve bir cürüm sonucunda azlolanmaları özel yasa ile düzenlenir. (vi) Anayasanın 86. maddesine göre de, mahkemelere hiçbir kişi veya kurum müdahale edemez. (vii) Büyük devlet memurlarının suçları için Divan-ı Ali (Yüce Divan) Mahkemesi kurulacaktır.

1876 Kanun-ı Esasisi, Sultan II.Abdulhamid tarafından, hukukçuların Şûra Meclisinin zaruri olduğunu belirtmeleri üzerine özel bir kurul tarafından hazırlanmıştır. Anayasanın 11. maddesine göre resmi dinin oluşu Tanzimat Fermanı ile getirilen gelişmelere uygun değildir<sup>66</sup>. 1876 Kanunu Esasîsi, Avrupa modelinde, Osmanlı hukukuna uygun ama eksik olarak hazırlanmıştır; çünkü kaynağında halk yoktur; yasama ve yürütme yetkileri padişahadır; hükümet, meclise karşı sorumsuzdur; güven oyu sistemi yoktur. Bununla birlikte bu Anayasa 1776 tarihli "Virginia Bill of Rights" ile 1789 Fransız İnsan Ve Yurttaş Hakları Bildirisinin açtığı modern Batı anayasa hukukunun gelişmesine, Osmanlının katılımının ilk vesikasıdır. Bu Anayasada güçler dengesi yoktur; temel hakların teminatı da kısırdır.<sup>67</sup>

Kanun-ı Esasi, ulusal bir devrimin sonucu, bir doktrin veya ideoloji sonucu doğmuş değildir. Şekil ve içerik açısından Anayasa değil, berat veya ferman niteliğindedir. Çünkü yetkiler padişahta olup, yaptırımı yoktur<sup>68</sup>.

<sup>63</sup> Bozkurt, **Resepsiyon Süreci**, s. 71. <sup>64</sup> Moore, **America Looks At Turkey, 1876-1909**, p.49. <sup>65</sup> Moore, **America Looks At Turkey, 1876-1909**, p. 49. <sup>66</sup> Bozkurt, **Resepsiyon Süreci**, s. 71-73. <sup>67</sup> Abadan, **Osmanlı**, s.20; Kili, Suna, “**1876 Anayasasının Çağdaşlaşma Sorunları Açısından Değerlendirilmesi**”, Türkiye'nin Siyasal Gelişmeleri, İst.1986 s.100. <sup>68</sup> Okandan, **Amme Hukukumuzun Anahatları (Türkiye'nin Siyasi Gelişmesi)**, s.151.

Anayasanın 9-26. maddeleri arasında temel hak ve özgürlükler düzenlenmiş, tanınmış bütün dinler, kamu düzenine ve adaba aykırı olmamak şartı ile serbest bırakılmıştır. 1876 Anayasasının getirdiği haklar, kişileri ilgilendiren yargısal güvenceler bakımından hiç de azımsanacak gibi değildir<sup>69</sup>, ama teminatı yoktur, platoniktir. Bu Anayasayı Meclis yapmamış olduğu için "berat" niteliğindedir. Çünkü Anayasa rejimi (constitucionalisation), iktidarı sınırlama tekniğine dayanır. Kanuni Esasi ile tek seçilmiş meclis olan Mebusan Meclisi, Ayan Meclisi ve Padişah gibi organlarca engellenebilmektedir. **Anayasada özgürlükler açısından iki konu önem taçır: Kuvvetler arası iliçki ve özgürlükler sistemi.** Demokratlaşma için açık, diyalogcu, plüralist bir siyasal yaşam gerekir ki 1876 Anayasasında bu yoktur. Toplanma ve dernek kurma hakkı da tanınmamıştır. Düşünce, seyahat, toplanma, söz, çalışma ve benzeri. özgürlükler de bulunmamaktadır<sup>70</sup>. Anayasa halkın iradesiyle değil, Padişah iradesiyle çıkmıştır. Anayasa Mithat Paşa ve çevresinin ısrarı ile değil, Tanzimat sonrasında gelişen tarihi, sosyal ve İstanbul Konferansının tehdidiyle yoğunlaşan siyasal şartlar sonucu kabul edilmiştir.<sup>71</sup>

1876 Anayasası toplam 12 Bölüm, 119 maddeden oluşur. Yasama 42-80. maddeler arasında düzenlenmiştir. 1876 Anayasası, 1909, 1914, 1915, 1916 ve 1918'de olmak üzere 6 kez değiştirilmiştir. Bunlardan 1909 değişikliği ile 22 madde değiştirilerek parlamenterizme geçiş yapılmıştır.<sup>72</sup> 1876 Anayasası sihirli değnek görevini yerine getiremedi. Siyasal ve sosyal ortam, Padişah ve çevresinin mutlakiyet eğilimi, demokrat geleneklerin olmaması nedeniyle gereken değişim sağlanamadı. Bununla birlikte Kanun-ı Esasi'nin İkinci Meşrutiyeti hazırladığı belirtilebilir. Kanun-ı Esasi ile, uygar uluslar düzeyine yükselme özlemi vurgulanmıştır.

## **B. 1876 ANAYASASINDA ERKLERE GENEL BAKIğ:**

### **1. Yasama Erki:**

Tanzimat döneminde anayasal rejime geçiş düşüncesi varsa da bunu hayata geçiren Mithat Paşa'dır. Liberal bir kişi olan Mithat Paşa, padişah, vezirler ve vali gibi üst yöneticilerin denetlenmesinde büyük eksiklerin olduğunu açıkça belirtiyordu<sup>73</sup>. Sultan II. Abdulhamit (1842-1918; yön. 1876-1909) zamanında ilan edilen 1876 tarihli Kanun-i Esasiye göre, yasama, **Meclis-i Umumi'**ye verilmiştir. Bu da iki ayrı Meclis'ten oluşmuştur: (i)

<sup>69</sup> Tanör, Bülent, **Osmanlı Çmparatorluğunda Anayasal Geliğmeler**, İstanbul 1982, s.94; Kapani, s.82. <sup>70</sup> Abadan, **Osmanlı**, s.23. <sup>71</sup> Bozkurt, **Resepsiyon Süreci**, s.73. <sup>72</sup> Detay için bk. Saadettin Kalkan, **1909 Anayasa Değikliği ile Türk Anayasa Hukukuna Giren Parlamenterizm Olgusu ve Geliğimi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, 1997. <sup>73</sup> Bozkurt, **Resepsiyon Süreci**, s. 55.



**Meclis-i Ayan:** Ayanları (Senatorları) Padişah seçer, bunların ayanlıkta kalması süresizdir. Ayan Meclisi, Meclis-i Mebusan'ın kararlarını veto edebilir. Veto yetkisi olan Ayan Meclisi üyeleri, yerlerini padişaha borçludurlar<sup>74</sup>. Meclis-i Ayanın 26 üyesi olup, bunların 21'i Müslüman olup, Meclis'in başkanı Server Paşa idi. **(ii) Meclis-i Meb'usan** ise 130 üyeden oluşuyordu (m. 42) ve başkanı Ahmet Vefik Paşa idi. Kanun önerisini Bakanlar Kurulu ve kendi görevleriyle ilgili olarak da Meclisler yapar. Kanun önerisi önce Meclis-i Mebusanda sonra da Heyet-i Ayanda kabul edilir, padişah tasdiğiyle yürürlüğe girerdi. Hükümet ile Meclis arasında niza çıkarsa, padişah hükümet veya meclisi feshedebilirdi<sup>75</sup>. Yasama Meclisinin tasarrufları üzerinde Padişah'ın mutlak vetosu vardır<sup>76</sup>. 1876 tarihli Ferman Anayasasında Hükümet (Heyet-i Vükela) Parlamento'ya değil Padişaha karşı sorumludur; bu durum, 1909 tadili ile değiştirilmiştir. 23 Nisan 1920 tarihli Parlamento, son Osmanlı Mebusan Meclisi ve yeni seçilenlerden oluşmuştur<sup>77</sup>.

Meclis-i Umumi 14 Şubat 1878'e kadar 29 toplantı yapmıştır<sup>78</sup>.

## 2. Yürütme Erki:

### a. Padişah:

1876 Kanun-i Esasisine göre Yürütme, ekber evlat esasına göre getirilen ve hilafeti de kapsamak üzere Padişah'a aittir (m. 3, 4, 5). Sadrazam ve vezirleri Padişah seçer. Hükümeti O bozar, O tayin eder. Güvenoyu sistemi yoktur. Vezirler padişaha karşı bireysel olarak sorumludurlar. Vezirler padişah aracılığıyla parlamenter denetimden kurtulabilir. Meclis tatilde iken Padişah kanun-u muvakkat (kanun hükmünde kararname) çıkarabilir. Yasa tasarısını hükümet hazırlar, Meclis-i Mebusan'a sunar. Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan ise sadece kendi görevleriyle ilgili yasa önerisi hazırlayabilir. Yasama ve yürütme erki konusunda 1876 öncesi ve sonrası arasında fark yoktur. <sup>79</sup> Padişah sorumsuzdur. Daha önce, Başkanlık sisteminde görüldüğü gibi, ABD modelinde de, durum budur. Ancak ABD'de Başkan tarafından tayin edilen Sekreter'in (Bakanın) göreve başlaması için, Senato'nun onayı aranır. Osmanlı'da ise, Padişah'ın iradesi yeterli görülmüştür. 1876 Anayasasında egemenliğin kime ait olduğu konusunda herhangi bir madde bulunmamaktadır.

Önceki dönemden farklı olarak Şeyhulislâm, belirtildiği gibi, Tanzimat devrinde, Avrupa usulü Kabine benimsendiği dönemde kabine üyesi olarak Hey'et-i Vükela içerisinde

<sup>74</sup> Okandan, **Amme Hukukumuzun Anahatları (Türkiye'nin Siyasi Gelişmesi)**, s.159. <sup>75</sup> Akyıldız, **"Hükümet", "Tanzimat Dönemi ve Sonrası"**, DİA, C. XVIII, s. 472. <sup>76</sup> Bk. Mehmet Tefik, **Tarih-i Osmani**, Makrıköy-İstanbul, 1327, ss. 415-448. <sup>77</sup> Yılmaz, **"İmparatorluktan Cumhuriyete"**, s. 1655. <sup>78</sup> Meclis-i Mebusan'ın kuruluşu ve yetkileri için bk. Kaya, Erol, **Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 19 Mayıs Üniversitesi, SBE, Samsun, 1997, ss. 21-40. <sup>79</sup> Bozkurt, **Resepsiyon Süreci**, s. 70.

arasında yer almıştır (m. 28).<sup>80</sup> XIX. yüzyılda, sadrazam yerine, kabinenin başına başvekil denilmektedir.<sup>81</sup> Tanzimattan sonra ehl-i örf- ehl-i şer' ayrımı ortadan kalkmış, bu iki zümrenin mensupları genellikle devlet memuru statüsünde birleştirilmiştir<sup>82</sup>.

## **b. II. Abdülhamit:**

1876 Anayasasını yürürlüğe koyan II. Abdülhamit (1842-1918; (yön. 1876-1909)), 21.09.1842 tarihinde dünyaya gelmiş, 31.08. 1876 da tahta cülus etmiş, Meşrutî yönetimi benimsediği için, Padişah yapılmış, zeki ve kurnaz bir kişidir.<sup>83</sup> “Sultanların sultanı, kralların kralı, Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi” sıfatlarını kullanmış; <sup>84</sup> toplam 25 sadrazamla çalışmış, bunların 21'ini azletmiştir.<sup>85</sup> İngilizler, “Halife, Kureyş kabilesinden olur” hadisini yanlış yorumlayarak, Osmanlı devletine karşı Arapları kışkırttıkları için, II. Abdülhamit, “Akaid-i Nesefti” adlı kitaptan hilafet konusunu çıkartmıştı<sup>86</sup>. Şehzadelğinde Batılıların “*Prince Hamit*” dedikleri *Hamit Efendi*, Fransızca ve Arapça bilen, Batılı kadınlarla birlikte yemek yiyen, “Batı müziğini, opera ve tiyatroyu seven”<sup>87</sup>, köle ticaretini 1877 de yasaklayan<sup>88</sup> bir sultan olarak da bilinir.<sup>89</sup> Dış politikada “denge” faktörünü ustalıkla kullanan<sup>90</sup> Sultan Hamit döneminde, Almanya ile ilişkiler artıyordu ama ABD ile de ikili ilişkiler sıcak tutuluyordu.<sup>91</sup> Bu dönemde hilafet ve Panislamizm kavramları, Padişah tarafından ilk kez yüksek boyutta kullanılmıştı<sup>92</sup>.

<sup>80</sup>İpşirli, **Osmanlı Devlet Teşkilatı**, s. 270. <sup>81</sup>Kuran, Ercüment, "Bağvekil" maddesi, DİA, C. V, İst. 1992, s. 136-137. <sup>82</sup> Bk. Mumcu, Ahmet, “**Osmanlı Devletinde 1876 Anayasasına Değın Temel Hak ve Özgürlükler ile 1876 Anayasasının Temel Yapısı**”, **Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı, 1876-1976**, Ankara 1976, s. 37; İpşirli, "Ehl-i Örf" , DİA, C.X, s. 520; İnal, Mustafa, **1876 ve 1982 Anayasalarının Yürütme Yetkisi Açısından Mukayesesi**, Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, 1997. <sup>83</sup> Moore, **America Looks At Turkey, 1876-1909**, p. 60 vd. <sup>84</sup> Moore, **America Looks At Turkey, 1876-1909**, p. 60. <sup>85</sup> Okandan, **Amme Hukukumuzun Anahatları (Türkiye'nin Siyasi Gelişmesi)**, s.193. <sup>86</sup> Küçük, “**II. Abdülhamit**”, s. 220. <sup>87</sup> Küçük, “**II. Abdülhamit**”, DİA, C. I, s. 223. <sup>88</sup> Stanley L. Engerman and Eugene D. Genovese (Edit), **Race and Slavery in the Western Hemisphere**, Quantitative Studies, Princeton University Press, Princeton, 1975, p. 187. Tanzimat (pp. 94-112) ve II. Abdülhamit devrinde (1876-1909) kölelik (pp. 125-147) için bk. Y. Hakan Erdem, **Slavery in the Ottoman Empire and its Demise**, St. Antony's College, Oxford. <sup>89</sup> Moore, **America Looks At Turkey, 1876-1909**, p. 79. <sup>90</sup> Küçük, “**II. Abdülhamit**”, DİA, C. I, s. 219. <sup>91</sup> Gordon, **American Relations with Turkey 1830-1930**, p. 12. <sup>92</sup> Moore, **America Looks At Turkey, 1876-1909**, p. 44, 72-87). Panislamizm için bk Moore, **America Looks At Turkey, 1876-1909**, p. 72.

II. Abdülhamit, “**Yıldız Ğstihbarat TeĞkilatı**” denilen örgütü bizzat yönetirdi. Bu teşkilat 1908 de dağıtılmış ama **TeĞkilatı Mahsusa** adı altında 17 Kasım 1913 de Enver Paşa tarafından yeniden kurulmuştur<sup>93</sup>.

II. Abdülhamit, Mithat Paşa’yı 1876 Anayasasının 114. maddesi gereğince sürgüne göndermişti.<sup>94</sup> II. Abdülhamit dönemi başında (Şubat 1879’da) **Sicilli Ahval Komisyonları** kurularak memurların biyografileri yazılmış ve sicilleri tutulmuştur. Yüz doksan altı adet deftere, kısa sürede, doksan iki bin yüz otuz yedi devlet memurunun biyografisi yazılmıştı.<sup>95</sup>

II. Abdülhamit’in hal’i fetvasında istibdat suçlaması geçmemektedir<sup>96</sup>.

### 3. Yargı Erki:

XVII.-XVIII. yüzyıllarda diğere bütün kurumlarda başlayan çöküş, medreseleri de gittikçe hızlı bir biçimde etkisi altına alarak, bu kurumun fonksiyonunu tamamen yitirmesine yol açmıştı. Kadıların yönetim işlerine karışmamaları, hediye, bahşış ve rüşvet almamaları konusunda zaman zaman uyarıldıkları, en son olarak 25 Ramazan 1254/12 Aralık 1838 tarihli "Tarik-i İlmiye'ye Dair Ceza Kanunnamesi"nin çıkarıldığı görülmektedir.<sup>97</sup>

Yargı kuvveti, Kanun-i Esasi'nin "Mehakim" bölümünde geçmektedir. Tanzimattan, özellikle 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi'nden sonra yapılan düzenlemelerde Anadolu yargı teşkilatı yapı ve şekil bakımından çeşitli değışikliklere uğramış,<sup>98</sup> Tanzimatla, kadının idari görevleri, yöneticilere devredilmiştir. Belirtildiğı gibi, tanzimat döneminde ilk Osmanlı temyiz mahkemesi, 1868 yılında Divan-ı Ahkam-ı Adliye adı ile kurulmuştu.

1293/1876 tarihli Kanun-i Esasiye göre, hakimler geçerli bir neden olmadan azledilemez. Bu konuda detay, kanuna havale edilmiş, iki sene sonra (Hakimler Örgütü Yasası) (=Teşkilat-ı Mehakim Kanunu) çıkarılmıştır. Bu yasa, hakimlere ceza tayininde Padişah, vezir gibi üst düzey yöneticileri devreden çıkarmış; Temyiz mahkemesi yetkili kılınmıştır. Bu yasa, yargıç olmanın koşullarını, terfi esaslarını, istinaf mahkemelerinin oluş tarzını da düzenlemiş; İstanbul'da bir temyiz mahkemesi kurulmuştur. Bu mahkeme hiyerarşik bir üst idi. Bu kanun *savcılığı da tesis etti*. 1330/1914'de "Usul-ü Muhakemat-ı Şer'iyye

<sup>93</sup> Balcıoğlu, Mustafa, “**Kendi Belgeleriyle TeĞkilat-ı Mahsusa yahut Umur-u Ğarkiye Dairesi**”, ss. 24-28, Temmuz 1992, TDAV, s. 24. <sup>94</sup> Yücekök, **Parlamentonun Evrimi** s.76. <sup>95</sup> Çetin, “**Sicill-i Ahval Defterleri ve Dosyaları**”, Türk Dünyası Tarih Dergisi, TDAV Yayını, Haziran 1992, Sayı 66, ss. 34-42, s. 34 vd. <sup>96</sup> II. Abdülhamit’in hal’i fetvası için bk. Okandan, **Amme Hukukumuzun Anahatları (Türkiye’nin Siyasi Geliğmesi)**, s. 283, dn. 95, 96, 97 ve s. 284. <sup>97</sup>Çadircı, Musa, “**Tanzimat'ın Ğlamı Sıralarında Osmanlı Ğmparatorluğunda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli "Tarik-i Ğlmiyye'ye Dair Ceza Kanunnamesi"**”, Tarih Araştırmaları Dergisi, 1981-1982, AÜDTCF. Tarih Araştırmaları Enstitüsü Yayını, C. XIV, S. 25, (ss. 139-161), s. 139-143. <sup>98</sup>İpşirli, “**Anadolu**” maddesi, DİA, C. III, İst. 1991, s. 124.

Kararnamesi", bu konuyu yeniden düzenledi.<sup>99</sup> Bu Anayasaya göre, "Yüce Divan" da kuruldu (1876 Anayasası, m. 92).

## VI. 1876 ANAYASASININ 1909 DEĞİŞİKLİĞİ VE PARLAMENTOĞZMÖN KABULÖ:

31 Mart karşı devrimi üzerine 1908 senesinde iktidar değişikliğini Hareket Ordusu yapmıştı. Ordunun siyasal yaşama müdahalesi, Klasik dönemde olduğu gibi Tanzimat döneminde de sürmüştür. I. Meşrutiyet sonrasında Türkçölük, Osmanlıcılık ve İslamcılık akımları varken, II. Meşrutiyet’le birlikte Osmanlıcılık yerine Batıcılık akımı almıştır<sup>100</sup>. II. Meşrutiyet, sınıfsal baskı olmayıp, askeri ve sivil bürokrasinin getirdiği bir aydın hareketidir. Belirtildiği gibi Tanzimat dönemiyle birlikte ilmiye (ulema) ve seyfiye (asker) yanında üçüncü güç olarak bürokrasi doğmuştur. şurayı devlet ibtidai bir Meclis-i Mebusan olarak kabul edilebilir.<sup>101</sup> 1908 İhtilali sonrasında Kanuni Esasi yeniden yürürlüğe konuldu; 1 Ağustos 1908 de Parlamento (Meclis-i Mebusan) ve Siyasal Partiler açıldı. Parlamento ve siyasal parti kurumları, Meşrutiyetten Cumhuriyete intikal etmiş kurumlardır. 1909 değişikliği ile Meclis, yürütmeden daha etkin bir konuma getirilmiştir.

Parlamentarizm, hükümet sistemlerinden biridir. ABD’inde en güzel uygulamasını bulan başkanlık sistemi ile güçler ayrılığını reddeden Meclis Hükümeti yanında **parlamentar sistem**, yürütme ile yasama arasındaki dengeye dayandığı belirtilebilir. Fransa, İrlanda ve Portekiz gibi ölkelerde yarı başkanlık rejimi uygulanırken, İngiltere’de parlamentarizmin Westminster türü uygulanmaktadır.<sup>102</sup>

1909 değişikliği ile Meclisin yetkileri artırıldı; 113. madde kaldırıldı. Toplantı ve dernek kurma özgürlüğü ve haberleşmenin gizliliği Anayasaya konuldu. Parlamento hükümet sistemi kuruldu ama hızla geriye dönüş başladı, demokratik bir sistem kurulamadı.<sup>103</sup> 1909 değişikliği ile, iki meclis sistemi korundu. 1876 Anayasasının 27. maddesi değiştirilerek Sadrazamın şeyhulislam dışındaki vekilleri atama yetkisi verildi. Hükümetin göreve getirilmesi için padişah onayı gerekli kılındı. Bakanlar Kuruluna kollektif sorumluluk getirildi, Bakanlar Kurulu, Padişah'a değil, yasama Meclisine karşı sorumlu hale getirildi (m. 30). Bakanlar için hem bireysel sorumluluk, hem de kollektif olarak Meclis-i Mebusan’a karşı

<sup>99</sup> Belgesay, "Tanzimat ve Adliye Teğkilatı", s. 216-218. <sup>100</sup> Okandan, **Amme Hukukumuzun Anahatları (Türkiye’nin Siyasi Geliğmesi)**, s. 223-224, 447. <sup>101</sup> Aldıkaçtı, ibid, s. 52. <sup>102</sup> Turhan, **Anayasal Devlet**, s. 35. <sup>103</sup> Bozkurt, "Tanzimat and Law", p. 281-282.

sorumluluk getirildi. Kanun-u Muvakkat, (bugünkü KHK) yetkisi hükümete verildi<sup>104</sup>. Bakanlar Kurulu-Meclis anlaşmazlığında, Meclise üstünlük verildi. 1909 değişikliği ile Aldıkaçtı gibi bazı hukukçulara göre adeta yeni bir anayasa yapıldığı belirtilirken, Onar gibi bazı hukukçulara göre ise bunun Kanuni Esasi'den pek farklı bir yönü yoktur<sup>105</sup>. 1909 değişikliği ile Yargı'nın düzenlenişinde, önceye göre bir değişiklik yoktur. 1909 sonrasında Padişah'ın mutlak vetosu, "taliki veto" haline dönüşmüş, Bakanlar bir Kabine teşkil etmiş, yürütme'de son söz, Padişah'a ait değil, Meclis'e ait olmuştur.<sup>106</sup>

Padişah, 14 Kasım 1909 tarihli "Osmanlı parlamentosunu" açış nutkunda, "şer'in öngördüğü hükümet şekli"ne atıfta bulunuyordu.<sup>107</sup> 1909 yılında Osmanlı devleti "Demokrasi"ye -kağıt üzerinde- geçiş yaptı. Bu tadil ile klasik parlamenter sistem, yani Meclis-Kabine dengesi oluşturuldu. 1909 değişikliğiyle daha ileri haklar getirildi ama bu hak ve özgürlükler, özgürlükleri boğan özgürlükler olmuştur.<sup>108</sup>

1908 devrimiyle birlikte adaletten bahriyeye (denizciliğe) tüm devlet kurumları yabancı uzmanlarca adeta istila edilmişti; Kara Ordusu Alman'lara , Donanma İngilizlere, Jandarma ise Fransızlara emanet edilmiştir.<sup>109</sup> 1908 de Osmanlı tarihinde ilk kez taban hareketiyle ilan edilen bir Anayasa ile gerçek parlamenter sisteme geçiş yapılamamış, hukuk devletine geçilememiş, tersine İttihat Terakki oligarşisine dönüştürülmüştür. Ne Kanunu Esasi, ne de bunun 1909 değişikliği ülkeyi demokrasiye götürememiştir; bununla birlikte İkinci Meşrutiyet sonrasında laiklik ve kadın hakları gibi değişimler gündeme gelmiştir.<sup>110</sup> 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile, Osmanlı devletinde baştan beri var olan, azınlıkların ahval-ı şahsiye hukukunda (şahsın hukuku, aile hukuku ve miras hukuku), kendi hukuklarına tabi olmaları anlayışı devam ettirilmiştir.

<sup>104</sup> Akyıldız, "Hükümet", "Tanzimat Dönemi ve Sonrası", DİA, C. XVIII, s. 472. <sup>105</sup> Bozkurt, **Resepsiyon Süreci**, s. 93, dn. 197. <sup>106</sup> 20 Ocak 1921 tarih ve 85 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanunu, 1924 Anayasasına kadar yürürlükte olmakla birlikte, 1909 Anayasasının 1921 Anayasası ile çatışmayan hükümleri yürürlükte. (1924 Anayasasına bir kritik yaklaşım için bk. Sonyel, Salahi, **The 1924 Constitution of Turkey a Critical Survey**, M. A. Thesis, Queen'e University, Belfast, October 1962). 1921 Anayasasına göre, yargının, yasama organında birleşmiş olduğu söylenebilir. İstiklal mahkemelerini TBMM kurdu muştur; bk. Soysal, **Anayasaya Giriş**, s. 160-161. Sonraki Anayasalarımız, yargıyı bir kuvvet olarak tanımışlardır. Bk. 1924 A. m. 8; 1961 A. m. 7 ve 132; 1982 A. m. 6,7,8, 9, 75,101, 109, 138, 139, 140, 141-159. <sup>107</sup> Lewis, s.144. <sup>108</sup> Kubalı, "**Kanun-ı Esasi**", İ.A., C.VI, s.170-171; **Düster**, I.Tertip, C.I, s.639 vd. Tunaya, **Siyasi Müesseseler**, s.424; Kapanı, s.52 <sup>109</sup> Çandar, **Osmanlının Yarı Sömürge oluşu**,s.72. <sup>110</sup> Bozkurt, **Resepsiyon Süreci**, s. 95; bk. Özkorkut, Nevin Ünal, **Osmanlı Siyasi Belgelerinin Temel Hak ve Özgürlükler Yönünden Getirdiği Yenilikler, 1839-1909**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1994, ss. 55-61; Korkut, Hüseyin, **Osmanlı Dönemi Anayasacılık Hareketlerinde İslamcıların Görüşleri**, ss. 35-42.

## VII. DEĞERLENDİRME:

Bir hukuk dalının bütününe içine alan bir kanunlaştırma veya bir araya getirme (tedvin) uğraşına ilk kez Tanzimatta rastlanmaktadır. Bu, örfi hukukun, padişaha, sosyal şartlara göre değişmesi, klasik dönemde böyle bir yasalaştırmaya acil ihtiyacın olmaması ve XV. yüzyıl sonrası büyük hukukçu yokluğu gibi nedenlerle açıklanabilir. Tanzimatta medreseler fonksiyonlarını yitirdiği için,<sup>111</sup> "medrese"den, "mektep"e geçmekle birlikte, kendisine hedef aldığı Avrupa eğitimini yakalayamamıştır.<sup>112</sup> 550 sene istikrar içinde gelişen yargı, Tanzimatla birlikte, ihtiyaçtan çok yabancı ülkelerin baskısı, Batı kurumlarıyla hazırlıksız tanışma, bağımsız yargının zedelenmesi ve karışıklığın olduğu bir geçiş dönemi olarak değerlendirilebilir. Tanzimat fermanı Mısır sorunu nedeniyle Batının etkisi altında; Islahat Fermanı Rus sorunu nedeniyle Batının da etkisiyle ilan edilmiş olup her ikisi de halk tepkisi değildir.<sup>113</sup> Tanzimat'la devletin teokratik yapısı değişmemiş, temsililik ve parlamento getirilememiş, halk sevinmemiştir. İngiliz etkisi olunca M. Reşit Paşa, ya Sadrazam<sup>114</sup> veya Dış İşleri Bakanı oluyordu.

Bu dönemde teori ve esas itibarıyla de uygulamada başta Padişah olmak üzere, Sadrazam ve Adalet Bakanı (Adliye nazırı) mahkemelerin bağımsızlığı prensibini kabul ettiklerini ilan etmişler<sup>115</sup>se de, uygulama, teoriden farklı olmuştur. Şeyhulislamlık (Meşihat) dairesi, zaten bağımsızlığını kaybetmişti. Mahkemeler, Vilayet Kanununa göre, vali ve mutasarrıf gibi mülki memurların denetim ve nüfuzu altına konulmuştu. Dava açmak ancak bu idare memurlarının dava dilekçesini mahkemeye havale etmeleriyle mümkündü. Yine bu memurların keyif ve arzusu veya konsoloslar tarafından yapılan bir baskı ile bir davanın durdurulması mümkündü. Fakat bundan daha önemlisi, mahkeme kararlarının yürütülmesinin mülki amirler tarafından önlenebilmesiydi.<sup>116</sup> Bu dönemde hakim yetiştirmek için modern hukuk fakülteleri henüz açılmamıştır. Şeri ve Nizamiye mahkeme hakimleri, ilmiye sınıfından tedarik edilmekteydi ama ilmiye, bu dönemde itibarını kaybetmişti. Buna rağmen tarihçilere göre, "II. Abdulhamit, kendisine muhalefet eden hakimlere, davaya ve mahkemenin kararlarına karşı hiç bir hareket ve teşebbüste bulunmamıştır"<sup>117</sup>.

<sup>111</sup>Yaltkaya, M. Şerafettin: "**Tanzimattan Evvel ve Sonra Medreseler**", Tanzimat, 100. Yıldönümü Münasebetiyle, İstanbul, 1940, s. 466-467. <sup>112</sup>Antel, Sadrettin Celal, "**Tanzimat Maarifi**", Tanzimat, 100. Yıldönümü Münasebetiyle, İstanbul, 1940, s. 461. <sup>113</sup>Okandan, **Amme Hukukumuzun Anahatları (Türkiye'nin Siyasi Gelişmesi)**, s.112. <sup>114</sup>M. Reşit Paşa, altı kez Sadrazam olmuştur. <sup>115</sup>Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, s. 343. <sup>116</sup>Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, s. 343; örnekler için buraya bk.

<sup>117</sup>Öztuna, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. VIII, s. 159 (Celal Bayar, Ben de Yazdım, V, 1.502-3'den naklen). Bk. Öztuna, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. VIII, s. 160 (F.A. Tansel, N. Kemal'in Mektupları, III, 270 den naklen).

1907 sonunda Adliye Nezareti Merkez Teşkiltı (mahkeme isimleri, mahkemelerde çalışanların isimleri) için bk. Öztuna, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. VIII, s. 168-170. Sultan II. Abdulhamit için bk. Küçük, Cevdet: "**Abdulhamit II**" maddesi, DİA, C.I, s. 216-224.

<sup>118</sup> Hukuk fakültelerinin temeli olan bu müesseselerin kuruluşunda, (önceleri *Faziletli Ahmed Cevdet Efendi*), *Devletli Ahmed Cevdet Paşa'nın* (1822-1895) büyük etkinliği vardır; Bk. Ergin: **Türk Maarif Tarihi**, C. III-IV, s. 1088; **Büyük Ansiklopedi**, C. I, İst. 1990, s. 94.



<sup>119</sup>Uzunçarşılı, **Ölmiye Teğkilatı**, s. 268-270; Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, C. I-II, İst. 1977, Eser Matbaası, s. 157; burada geçen kadı ve naib kelimeleri aynı anlamda kullanılmıştır; s. 157.

"Kuvvet", bir organın bağımsız davranması durumunda söz konusu olur. Şayet organ, bağımsız bir irade ile davranabiliyorsa, o zaman, bu, bir kuvvet sayılır. 1876 Anayasası organ ayrımı yapmış ama ülkenin koşulları gereği, yürütmeyi yasama karşısında güçlü kılmıştır. Padişah, yürütmenin de, bir anlamda yasamanın da başıdır. Bu Anayasaya göre, bu anlamda Kuvvetler Ayrımı kabul edilmiştir, denilebilir. Ama kurumların ve kuralların bozuk olduğu bir ülkede, kağıt üzerindeki bazı çabaların, sistemi düzeltebilmesi mümkün değildir.

Tanzimatta meydana gelen bu değişiklikler karşısında *Hukuk Fakültesi*, 1270/1854 senesinde "**Muallimhane-i Nüvvab**" ismiyle açılmıştır. 1296/1880 tarihinde "**Mekteb-i Hukuk (Hukuk Fakültesi)**" açılması için Ahmet Cevdet Paşa, Sultan II. Abdulhamit'i ikna etmiştir.<sup>118</sup> 1296/1880 tarihinde "Mekteb-i Hukuk-i Şahane" adıyla öğretime açılan bu okulda ilk dersi anlatan Adalet Bakanı (Nazırı) Ahmed Cevdet Paşa'dır. 1893 senesinde genel kültür dersleri programdan çıkarılarak, hukuk derslerine ağırlık verilen okul, 1302/1885 de İstanbul'da "**Mekteb-i Nüvvab**" (Hakimler Fakültesi), 1326/1908'de "**Mekteb-i Kudat (Hakimler Fakültesi)**", 1327/1909'da **İstanbul'da "Medresetü'l-Kudat (Hakimler Fakültesi)"** adını aldı<sup>119</sup>. Hukuk mektebi, İstanbul'dan sonra, Selanik, Bağdat, Konya (1323/1907) ve Beyrut'ta da (1329/1913) açıldı.<sup>120</sup>

#### **Alıntı (iktibas) Konusunda Açıklamalar:**

Bu çalışmadan yapılacak alıntılarda (iktibaslarda) 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanununun 35'inci maddesinde öngörülen şu şartlara uyulmalıdır: **(1)** İktibas, bir eserin "*bazı cümle ve fıkralarının*" bir başka esere alınmasıyla sınırlı olmalıdır (m.35/1). **(2)** İktibas, maksadın haklı göstereceği bir nispet dâhilinde ve münderecatını aydınlatmak maksadıyla yapılmalıdır (m.35/3). **(3)** İktibas, belli olacak şekilde yapılmalıdır (m.35/5) [Bilimsel yazma kurallarına göre, aynen iktibasların tırnak içinde verilmesi ve iktibasın üç satırdan uzun olması durumunda iktibas edilen satırların girintili paragraf olarak dizilmesi gerekmektedir]. **(4)** İktibas ister aynen, ister mealen olsun, eserin ve eser sahibinin adı belirtilerek iktibasın kaynağı gösterilmelidir (m.35/5). **(5)** İktibas edilen kısmın alındığı yer belirtilmelidir (m.35/5). Ayrıca Yargıtay İçtihadı Birleştirme Genel Kurulu'nun 18 Şubat 1981 tarih ve E.1980/1, K.1981/2 sayılı İçtihadı Birleştirme Kararına göre kararına göre, "iktibas hususunda kullanılan eser sahibinin ve eserinin adı belirtilse bile eser sahibi, haksız rekabet hükümlerine dayanarak Borçlar Kanununun 49. maddesindeki koşulların gerçekleşmesi halinde manevi tazminat isteyebilir". Bu sayfaya izin almadan link verilebilir. Ancak, bu web sayfası, önceden izin alınmaksızın ne suretle olursa olsun, kopyalanamaz, çoğaltılamaz, tekrar yayınlanamaz, dağıtılamaz, başka internet sitelerine metin olarak konulamaz.

Yukarıdaki şartlara uygun olarak alıntı yapılırken bu çalışmaya şu şekilde atıf yapılması önerilir: Fendoğlu, Hasan Tahsin, "**1876 ANAYASASI VEYA MONARŞİK MODERNLEŞME DÖNEMİ (1876-1908)**" (2002)<http://www.hasantahsinfendoglu.com>

<sup>120</sup>Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, C. III-IV, s. 1116. 1287/1870 senesinde kurs mahiyetinde olduğu anlaşılan "Adliye Dersanesi" ile, sadece iki devre talebe yetiştirip kapanan 1290/1874'de Galatasaray'da açılan "Darülfünun-i Sultani Hukuk Mektebi" için bk. Ergin, s. 1088, 1090.